

Elżbieta Jung

Instytut Filozofii
Uniwersytet Łódzki

KOBIETY „AKTYWISTKI” W ANGLII XVII I XVIII WIEKU

Abstract. *Dramatis personae* of this paper, namely Mary Astell and Mary Wollstonecraft – English women thinkers, were present in a public sphere in the 17th and 18th centuries. Most of the modern feminists consider them to be „the mothers” of this movement. Undoubtedly, their views concerning practical philosophy, namely ethics and politics propagate original and tempting offers to improve pure situation of women at that time. Both Maries have their entries in the most popular and renown philosophical encyclopedia: Stanford Encyclopedia of Philosophy, which is a good test of their present popularity. In this papers I am taking an afford to answer the questions about novelty and uniqueness of their opinions as well as about their impact over next generations.

Keywords: Mary Astell, Mary Wollstonecraft, history of English ideas, seventeen century, eighteen century.

Abstrakt. Głównymi bohaterkami tego artykułu są Mary Astell i Mary Wollstonecraft – angielskie myślicielki, które były aktywne w XVII i XVIII wieku. Większość współczesnych feministek uważa, że należały one do grona „fundatorek” tego nurtu. Bez wątpienia ich poglądy z zakresu filozofii praktycznej, czyli etyki i polityki odznaczały się oryginalnością i zawierały ciekawe propozycje dotyczące poprawy sytuacji kobiet. Obydwie Marie doczekały się haseł w najpopularniejszej i najbardziej cenionej internetowej encyklopedii filozoficznej: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, co świadczy o popularności ich poglądów. W artykule staram się odpowiedzieć na pytania dotyczące oryginalności ich myśli, a także jej wpływu na następne pokolenia.

Słowa kluczowe: Mary Astell, Mary Wollstonecraft, myśl angielska, siedemnasty wiek, osiemnasty wiek.

Bohaterkami tego tekstu są angielskie myślicielki, których aktywność społeczna przypadała na wieki XVII i XVIII, i które, przez znamienitą część współczesnych feministek, są uznawane za prekursorki tego nurtu¹. Poglądy z zakresu tak zwanej filo-

¹ Na temat feminizmu Astell zob. m.in. B. Hill *The First English Feminist: Reflections Upon Marriage and Other Writings by Mary Astell*, New York 1986; R. Perry, *The Celebrated Mary Astell*:

zofii praktycznej, czyli etyki i polityki, przedstawiane przez interesujące mnie przede wszystkim Mary Astell i Mary Woolstonecraft, bez wątpienia odznaczały się odważnymi sugestiami mającymi wpłynąć na poprawę położenia kobiet. Znaczenie ich działalności potwierdza umieszczenie ich nazwisk w encyklopedii internetowej *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Duża część badaczy odnajduje w ich twórczości główną tezę feminizmu dotyczącą opresywności patriarchalnej kultury. Aby wykazać zasadność tej tezy postaram się pokazać, na czym polegało nowatorstwo uprawianej przez nie filozofii praktycznej, obejmującej zagadnienia wartościowania płci, statusu ról społecznych kobiet i mężczyzn oraz polityki państwa w odniesieniu do tychże kwestii.

Kobiety stały się podmiotem historii dopiero od pierwszej połowy XX wieku, dzięki czemu „odkryto” ich obecność na scenie społecznej, politycznej i kulturowej, „wyjęto” je ze świata przyrody i „przeniesiono” do świata kultury. Ten zabieg spowodował, że zauważono, iż historia ludzkości była pisana nie tylko przez mężczyzn. Szeroko zakrojone badania, które zaczęły się w poprzednim stuleciu, skupiały się na możliwości udzielenia odpowiedzi między innymi na pytania o to, czy współczesne kobiety są spadkobierczyniami również kobiecej, czy jedynie męskiej historii; kim były, co czuły i jak myślały nasze przodkinie.

Angielskie myślicielki z XVII i XVIII wieku były przekonane, jak znakomita większość filozofów mężczyzn, że człowiek staje się pełnoprawnym uczestnikiem kultury dzięki rozumowi, gdyż jest on narzędziem nie tylko sprawnego myślenia, ale również pozwala na moralne kształtowanie, bowiem tylko wybory moralne, którym towarzyszy namysł rozumu mają wartość. Wrodzone racjonalne dyspozycje, kształtowane przez naukę i uczestnictwo w życiu społecznym, pozwalają jednostce decydować o jej losie². Jednak w tamtych czasach to koncepcja Arystotelesa, który jedynie mężczyźnie przypisywał zdolności do racjonalnego myślenia, zwyciężała w kulturze. Arystoteles jest przekonany, że kobiety są pozbawione duszy rozumnej, ta bowiem pochodzi od mężczyzny, a kobieta dziecku daje jedynie materię³. Jeśli się rodzi dziewczynka jest ona niedoskonałym chłopcem i później, jako kobieta, jest pozbawiona rozumu teoretycznego i nie jest zdolna ani do kontemplacji ani do moralnego doskonalenia, które domaga się rozum-

An Early English Feminist, Chicago 1987. W roku 2008 na Uniwersytecie Łódzkim Michał Krysiński obronił pracę magisterską pt. *Mary Astell, uczennica Kartezjusza* omawiająca poglądy Astell. Krysiński pokazuje również, dlaczego Astell nie powinna być nazywana feministką.

² Na temat idei racjonalizmu propagowanej przez kobiety zob. np.: M. Atherton, *Cartesian Reason and Gendered Reason*, [w:] *A Mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity*, L. M. Antony, C. Witt (eds.), Boulder and Oxford 1993, s. 19–34; J. Broad, *Women Philosophers of the Seventeenth Century*, Cambridge 2002.

³ Arystoteles, *O rodzeniu się zwierząt*, ks. II, 738b, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 4, Warszawa 1993, s. 150: „Zatem ciało noworodka pochodzi od samicy, dusza od samca; dusza bowiem jest esencją danego ciała”.

nego namysłu⁴. Dalsza konsekwencja, dla życia społecznego, to przekonanie, że kobieta nie może decydować o swoim losie i, jak dziecko, potrzebuje protektora, który ją uchroni przed „moralnym zepsuciem” świata i pomoże jej podejmować właściwe decyzje zarówno co do jej losu, jak i jej majątku. Teoria Arystotelesa, wprowadzająca nierówność między płciami i wykluczająca kobiety ze sfery kulturowo-społecznej, uzasadniona przekonaniem o ich słabości intelektualnej, ich nieopanowanym, histerycznym charakterze, wrodzonej złośliwości i swarliwości (Arystoteles przyrównywał kobietę do pantery, twierdząc, że przypomina ona najbardziej kobiecy kształt z wyjątkiem nóg i że jest: „nikczemna, podstępna i – mówiąc ogólnie – fałszywa”⁵) zdomowała się w kulturze na trwałe.

Wiek XVII zrezygnował z arystotelesowego sposobu myślenia, na korzyść opinii, że wszyscy ludzie, niezależnie od płci, są obdarzeni rozumem. Jest to interpretacja tezy przedstawionej przez Kartezjusza w *Rozprawie o metodzie*:

Rozsądek jest to rzecz za wszystkich na świecie najlepiej rozdzielona, każdy bowiem sądzi, że jest w nią tak dobrze zaopatrzony, iż nawet ci, których we wszystkim innym najtrudniej jest zadowolić, nie zwykli pragnąć go więcej, niżli posiadają. Nie jest prawdopodobne, żeby się wszyscy mylili co do tego; raczej świadczy to, iż zdolność sądzenia i rozróżniania prawdy od fałszu, co nazywamy właśnie rozsądkiem lub rozumem, jest z natury równa u wszystkich ludzi⁶.

Popularność tego stwierdzenia to wielka szansa dla kobiet, z czego zdawała sobie sprawę Astell. Urodzona 12 grudnia 1666 roku w angielskim Newcastle-on-Tyne⁷ Mary wiodła dostatnie życie do roku 1678, w którym umarł jej ojciec. Po jego śmierci rodzina popadła w kłopoty finansowe a Mary, z braku odpowiedniego posagu, miała niewielkie szanse na małżeństwo z kimś o podobnym lub wyższym statusie społecznym. Dlatego Astell zdecydowała, że pozostanie „singielką” i poświęci się poprawie losu kobiet, z całą pewnością angielskich. Miała zamożne protektorki: Lady Ann Coventry, Elizabeth Hastings, Catherine Jones, dzięki którym mogła wieść życie na odpowiednim poziomie, poświęcając się twórczości. Jak to zwykle w tamtych czasach było, Astell otrzymała domową edukację, a jej nauczycielem był

⁴ Zob. idem, *Polityka*, ks. VII, 1324a, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, Warszawa 1993, s. 185–86; Arystoteles, *O rodzeniu się zwierząt*, ks. I, s. 128–132; ks. II, 737a, s. 146–147.

⁵ Idem, *Fizjognomika*, 809b–810a, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 4, Warszawa 1993, s. 323–24.

⁶ Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*, Warszawa 1980, s. 29.

⁷ Najobszerniejsze informacje nt. biografii i poglądów oraz bibliografii dotyczącej Mary Astell znajdzie czytelnik np. w: A. Sowaal, „Mary Astell”, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Zalta E. N. (ed.), Summer 2008 Edition, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2008/entries/davidson/>; J. Broad, *op. cit.*, s. 90–113. W swej pracy magisterskiej (zob. przyp. 1) Krysiński przedstawia bardzo ciekawą charakterystykę pracy Astell oraz jej metodę „filozoficznych” rozważań.

wuj – Ralph Astell, wikary anglikański związany z partią rojalistyczną, który kształcił się w Emmanuel College w czasach rozkwitu platonizmu w Cambridge i Oxfordzie. To najprawdopodobniej on rozbudził w Mary zainteresowania filozoficzne.

Na początku swej działalności Astell chciała poświęcić się organizacji swego rodzaju „ogrodu Epikura”, czyli miejsca, które nazywała *Religious retirement* (w wolnym tłumaczeniu: „religijne miejsce odosobnienia”), gdzie kobiety, które nie chciały zakładać rodzin mogłyby się kształcić i oddawać modlitwie, co – jej zdaniem – przyczyniłoby się do znacznej poprawy ich sytuacji. Był to jej główny cel, który opisała dokładnie w pierwszej części dzieła *A Serious Proposal to the Ladies for the Advancement of Their True and Greatest Interest*. Znamienne, że praca została wydana jako anonimowa, a jej autorka podpisała się – *A Lover of Her Sex*⁸. Księżna Anna Duńska, późniejsza królowa Anna z dynastii Stewartów była żywo zainteresowana planami Astell i była skłonna wspomóc ją finansowo. Jednak podejrzana o chęć restytucji żeńskich zakonów katolickich w Anglii, Astell zrezygnowała z tego interesującego planu. Po latach druga próba otwarcia szkoły dla dziewcząt powiodła się – powołano taką placówkę przy London's Chelsea Hospital, która działała nieprzerwanie do końca XIX wieku. Mary Astell zmarła w Londynie 9 maja 1731 roku.

Niemożliwość stworzenia „szkoły dla pań” skłoniła Astell do napisania drugiej części *A Serious Proposal to the Ladies*, która miała być swego rodzaju przewodnikiem dla nauczania domowego, ale z zastosowaniem metod filozoficznych, opartych przede wszystkim na racjonalizmie Kartezjusza.

Astell wprawdzie zauważa, że kobiety są mniej sprawne intelektualnie niż mężczyźni, ale wini za ten stan społeczeństwo. Twierdzi, że kobieta „ma skażony umysł”, a to skażenie jest rezultatem warunków społecznych. Ten typ rozumności manifestuje się przede wszystkim w sceptycznym przekonaniu co do własnej wartości intelektualnej i moralnej: kobieta wierzy, że została stworzona przez Boga już z gotowym „małym rozumkiem” i zgadza się z opinią, powszechnie głoszoną, że z natury jest próżna i pusta. W rezultacie kobiety nie mają ambicji, by się uczyć ani nie mają wiary w to, że mogą poprawić swą kondycję intelektualną i moralną, jeśli będą zdobywały wiedzę. Co bardziej przerażające, to fakt, że kobiety nie mają wiary w to, że uczenie się ma w ich przypadku jakikolwiek sens, ponieważ nie rozpoznają swych możliwości i dyspozycji⁹.

⁸ *A Serious Proposal to the Ladies for the Advancement of Their True and Greatest Interest. By a Lover of Her Sex*, London, 1694. Tekst został opublikowany anonimowo przez wydawcę Richarda Wilkina w oficynie King's Head. Astell podpisywała się pod niektórymi publikacjami jako Mr. Wotton, gdzie indziej używała opisowych określeń takich jak „córka Kościoła Anglikańskiego”, „posłuszny poddany Królowej” etc. Oprócz wspomnianej książki Astell jest także autorką: *Some reflection upon marriage. Letters concerning the love of God, The Christian religion as professed by a daughter of the Church of England*, wydanych drukiem za jej życia.

⁹ M. Astell, *A Serious Proposal to the Ladies, Parts I and II*, P. Springborg (ed.), London 1997, s. 10–40.

Astell jest przekonana, że zarówno kobieta jak i mężczyzna rodzą się z dyspozycją do dobra i chęcią doskonalenia, które są cnotami w ujęciu Kartezjusza. Ponieważ jednak kobiety nie znają metafizyki, nie są w stanie rozpoznać kim są naprawdę, ani nie umieją używać właściwie swej wolnej woli. Zamiast tego, utwierdzone przez społeczeństwo w słuszności takiego postępowania, koncentrują się na swych fizycznych przymiotach, rozwijając kobiece „cnoty” – próżność i czczość. A ponieważ nasze szczęście możemy osiągnąć po śmierci, zbawienie natomiast zależy od czystości naszej duszy przybranej cnotami, które rozwijaliśmy w tym życiu, jak moglibyśmy je osiągnąć, jeśli nie dbaliśmy o własny rozwój? Jak możemy kontemplować Dobro, Piękno i Prawdę, jeśli to ignorancja była naszym przewodnikiem w tym świecie? Czy jest możliwe by ten, kto zajmował się jedynie błahostkami i głupstwami, mógł kontemplować wysublimowaną prawdę? – pyta Astell. Skoro kobieta nie uczy się tu na ziemi jak oddzielić swe ciało od duszy, tzn. nie jest uczona, jak doskonalić swe racjonalne możliwości tak, by dzięki poznaniu umiała sformułować i zhierarchizować jasne i wyraźne sądy, nie będzie umiała, kiedy umrze, oddzielić swego umysłu od ciała a wtedy jej dusza nie dosięgnie niebios¹⁰.

Edukacyjny projekt Astell ma być odpowiedzią na powyższe wątpliwości. Nie proponuje ona nauki, która miałaby uczynić życie kobiety pożytecznym tu na ziemi, np. jako lekarza, prawnika czy naukowca; edukacja kobiet ma się sprowadzać do nauczania, jak czerpać radość z myślenia i doskonalenia cnót.

W przypadku kobiet trzeba wykonać jeszcze wstępną pracę, która polega na przewyciężaniu kobiecego sceptycyzmu. Jeśli kobiety są powolne intelektualnie, mówi Astell, to jedynie dlatego, że zwyczajowo chroni się je przed niebezpieczeństwami związanymi z wyzwaniem intelektualnymi. Ignorancja i marna edukacja leżą u podstaw kobiecych wad, które są utwierdzone przez obyczaj i naśladownictwo złych wzorów. Mary twierdzi, że kobiety powinny spojrzeć wgląd siebie, aby odkryć zdolność do myślenia. Kobięca niemoc nie pochodzi z natury i nie jest jej koniecznie przypisana głupota; kobieta może uniknąć takiej sytuacji, jeśli naprawdę tego chce. Mimo że

nie każdy ma wolny czas, by uczyć się języków albo studiować książki, albo możliwość dyskutowania z uczonymi, to jednak każdy może myśleć, może używać swych możliwości w sposób właściwy i radzić się nauczyciela, którego ma w sobie [to jest rozum – E. J.]¹¹.

Jeśli kobieta może rozważać problem „co na siebie włożyć”, może również myśleć o dużo poważniejszych sprawach. Taka zmiana może być łatwo osiągnięta dzięki uważnym studiom i dyscyplinie:

¹⁰ Zob. A. Sowaal, *op. cit.*

¹¹ M. Astell, *op. cit.*, s. 119.

Ślepe posłuszeństwo nigdy nie powinno być właściwe działaniu rozumnego stworzenia, kiedy człowiek „uświadomi” sobie swą racjonalność. A to z tego powodu, że ludzkie działania mają wartość jedynie wtedy, gdy są zgodne z rozumem, podczas gdy ślepe posłuszeństwo nie ma nic wspólnego z rozumem, ale, z tego co wiemy, sprzeciwia się mu¹².

Astell nakłania więc kobiety do podejmowania trudu intelektualnych dociekań, zachęca je do zerwania z tradycją i historią ich płci po to, by budowały swą wartość na podstawowej i najważniejszej ludzkiej zdolności do zdobywania wiedzy:

Bądźmy dumne z czegoś, co jest dużo bardziej doskonałe niż wynalazki mody i nie umniejszajmy swojej wartości przez wyobrażenie, że nasze dusze zostały nam dane tylko po to, by służyły naszemu ciału i przekonanie, że nasze dusze zostały nam dane tylko po to, byśmy wymyślały jak upiększyć ciało, i że najlepszy użytek jaki możemy zrobić z naszych dusz, to wymyślanie, jak przyciągnąć uwagę mężczyzn¹³.

Aby wzmocnić te argumenty, Astell w wielu swoich pracach powtarza, że Bóg nie po to stworzył człowieka, czytaj: kobietę i mężczyznę, żeby poświęcał czas na próżne życie i zaspokajał jedynie potrzeby ciała. To o duszę należy dbać przede wszystkim, to znaczy o intelektualny i moralny rozwój, bo tylko uczynki wynikające z naszej postawy będą przez Boga oceniane. Postawa Astell manifestowana przede wszystkim w trosce o los kobiet, które powinny mieć możliwość decydowania o sobie, była z powodzeniem rozwijana w wieku XVIII przez Mary Wollstonecraft, która brała czynny udział w oświeceniowych debatach dotyczących zmian gospodarczych, społecznych, politycznych, naukowych i roli kobiet. Dyskusje te przyczyniły się do zainicjowania poważnych rozważań na temat społecznej roli i edukacji kobiet. Debaty te przyjęły już ostrzejszą niż w wieku poprzednim postać sporu doktrynalnego i batalii o poprawienie losu kobiet. Na pierwszej linii spotykamy Wollstonecraft, która propaguje idee rewolucji francuskiej, proponuje nowe rozwiązania mające sprzyjać rozwojowi społeczeństw poprzez aktywizację kobiet¹⁴.

Urodzona w Londynie w 1759 roku Wollstonecraft nie otrzymała systematycznego wykształcenia. Jednak towarzystwo, w jakim się obracała, znacznie roz-

¹² *Ibidem*, s. 10–11.

¹³ *Ibidem*, s. 32.

¹⁴ Na temat Mary Wollstonecraft na Uniwersytecie Łódzkim w roku 2011 powstała doskonała praca Zefiryny Żegnałek *Rozumność i wolność u Jana Jakuba Rousseau i Mary Wollstonecraft*. W pracy tej czytelnik znajdzie najnowszą bibliografię dotyczącą Wollstonecraft, jej biografie oraz znakomite omówienie jej poglądów filozoficznych i politycznych. Obszerne i bardzo ciekawe omówienie poglądów Wollstonecraft znajdzie czytelnik również w: S. Tomaselli, *Mary Wollstonecraft*, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, E. N. Zalta (ed.), Summer 2013 Edition, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wollstonecraft/>.

winęło jej zdolności intelektualne. Należała do kręgu tak zwanego Johnson's Circle, który skupiał myślicieli o radykalnych poglądach na kwestie polityczne i społeczne. W 1778 roku powstało czasopismo „Analytical Review” skierowane do aktywnych zawodowo mężczyzn, do którego pisywała również Wollstonecraft. W tym czasie napisała dwa ważne teksty, broniące idei rewolucji francuskiej, które przyniosły jej międzynarodową sławę: *A Vindication of the Rights of Men* (wydane w 1790 roku) i *A Vindication of the Rights of Woman* (wydane w 1792 roku). Całość jej dorobku to czternaście prac, istotnych ze względu na głoszone w nich poglądy moralno-polityczne. Jej życie prywatne pełne było klęsk i zwycięstw (dwukrotnie usiłowała popełnić samobójstwo); w roku 1797 poślubiła Wiliama Goldwina (1756–1836), z którym miała córkę również Mary – późniejszą autorkę *Frankenstein*. Mary Wollstonecraft zmarła w kilka dni po porodzie w roku 1797.

Wollstonecraft nie interesowała refleksja filozoficzna, tj. metafizyka i epistemologia rozumiana jako cel sam w sobie. Rozważania nad rozumnością ludzką podejmowała w powiązaniu z refleksją moralną i społeczno-polityczną. Wollstonecraft, jak wcześniej Astell, wierzyła w dobroczynną moc rozumu, która umożliwia zbudowanie państwa opartego na racjonalnych zasadach. I jak Astell, przyjęła uniwersalistyczną koncepcję rozumu, poddając ostrej krytyce podział na rozumność męską i kobiecą, warunkującą określone możliwości i miejsce zajmowane w porządku natury¹⁵. Krytyce poddała także obraz kobiety wykreowany przez literaturę i sztukę oraz te teksty filozoficzne, czyli prawie wszystkie, które uznają wrażliwość, delikatność i zmysłowość za główne, jeśli nie jedyne zalety kobiet¹⁶.

Podobnie jak Astell uważała, że największą krzywdą, jaką wyrządza się kobietom, jest przekonanie o ich niezdolności do myślenia abstrakcyjnego, które determinuje ich wychowanie i wykształcenie. Wollstonecraft zauważyła, że rozwój zdolności intelektualnych jednostki określają jej codzienne zajęcia. Skoro aktywność kobiet ograniczana jest do dbania o wygląd, robótek ręcznych, towarzyskich rozrywek, ploteczek oraz zajmowania się domem i dziećmi, a ich opinia najczęściej nie jest brana pod uwagę, to nie mają one żadnej motywacji, by rozwijać swój intelekt, kształcić się moralnie i mieć inne zainteresowania. Zatem wystarczy kobietom dać szansę wykonywania zajęć „męskich”, aby przekonać się, że one również mają rozum i mogą zajmować się sprawami publicznymi. Rozum – stwierdziła Mary – do rozwoju potrzebuje zróżnicowanych bodźców, dlatego też ograniczając

¹⁵ Zob. J. B. Landes, *Mary Does, Alice Doesn't: The Paradox of Female Reason in and for Feminist Theory*, [w:] *Mary Wollstonecraft and 200 Years of Feminism*, E. Yeo (ed.), London–New York 2002, s. 50.

¹⁶ Zob. M. Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*, [w:] *Political Writings: A Vindication of the Rights of Men, A Vindication of the Rights of Woman, An historical and Moral View of the French Revolution*, London, Oxford 1993–1994, s. 132.

nasze działania, czynimy niemożliwym nasz rozwój intelektualny, niezależnie od płci. Ponieważ kobiety przyzwyczajono do posłuszeństwa, nie umieją one podejmować samodzielnych decyzji¹⁷.

Zdaniem Wollstonecraft niewykształcone kobiety, jak niewykształceni mężczyźni są intelektualnymi tchórzami, bo boją się samodzielnie myśleć i dociekać prawdy, formułować zasady i postępować niezależnie, a w życiu kierują się głównie przesądami. Mary podkreślała również, że doskonalenie się jest nieodzownym warunkiem powodzenia w przeprowadzaniu reform: doskonaląca się jednostka wpływa na społeczeństwo, co z kolei umożliwia rozwój moralny, a ten chęć zmiany. Za Astell, choć nie powołuje się na jej pisma, Wollstonecraft powtarza, że wszyscy ludzie, niezależnie od płci, zostali stworzeni jako rozumni i wolni po to, by przez doskonalenie się mogli uzyskać zbawienie; zatem odbieranie części ludzkości takiej możliwości jest działaniem wbrew woli Boga¹⁸. Skoro więc kobiety są racjonalne, winny mieć takie same prawa do edukacji, pracy, decydowania w własnym majątku, udziału w życiu publicznym; prawo do wolności. Charakter jednostki – zdaniem Wollstonecraft – kształtuje zakres praw i obowiązków obywatelskich. Zwolenniczka rewolucji francuskiej była przekonana, że jej ideały przyczynią się do poprawy sytuacji kobiet i innych „mniejszości”, znosząc nierówność klasową¹⁹. W przedmowie do *A Vindication of the Rights of Women* Wollstonecraft zwraca się do Charlesa-Maurice’a de Talleyranda – odpowiedzialnego w czasach Zgromadzenia Narodowego za edukację – by tworząc nowe curriculum traktował kobiety jak obywatelki, do której to roli winien przygotować je zreformowany system szkolnictwa. Kobiety nazywa niewolnicami, jako że są one pozbawione praw cywilnych, politycznych i majątkowych²⁰. Za główne źródło zniewolenia uznaje niewłaściwe wychowanie i edukację podporządkowaną „idealowi kobiecości”. Kobieta to przede wszystkim estetyczny przedmiot, który ma sprawiać przyjemność mężczyźnie. Wychowanie zatem musi zaspokoić jego pragnienia – kobiety powinny być wyposażone we wdzięki niezbędne do osiągnięcia sukcesu matrymonialnego. Mary pisze, że całe życie kobiet podporządkowane jest jednej myśli – zamążpójściu. To powoduje, że kobiety są niewolnicami swych ciał, a chcąc wyglądać wiotko i eterycznie, zaniedbują zdrowie i niszczą organizm, by

¹⁷ Zob. *ibidem*, s. 61–62.

¹⁸ Zob. *ibidem*, s. 122, 132, 170; B. Taylor, *For the Love of God. Religion and Erotic Imagination in Wollstonecraft's Feminism*, [w:] *Mary Wollstonecraft and 200 Years*, s. 24, 32; W. Gunther-Canada, *Mary Wollstonecraft's „Wild Wish”: Confounding Sex in the Discourse on Political Rights*, [w:] *Feminism interpretations of Mary Wollstonecraft*, Falco M. J. (ed.), University Park Pennsylvania 1996, s. 73–75.

¹⁹ Zob. M. Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Men*, [w:] *Political Writings*, s. 51–58.

²⁰ Zob. V. L. Muller, *What Can Liberals Learn from Mary Wollstonecraft?*, [w:] *Feminist Interpretation*, op. cit., s. 52; W. Gunther-Canada, op. cit., s. 63, 70–71; M. Ferguson, J. Todd, *Mary Wollstonecraft*, Boston 1984, s. 94–95.

być słabą, zwiewną i delikatną kobietką, która po przejściu kilku kroków omdlewa z wyczerpania. Zdaniem Wollstonecraft wydawanie kobiet za mąż ze względów majątkowych jest „legalną prostytutką”²¹.

Jedyny środek zaradczy widzi Mary we właściwej edukacji. Propaguje koedukację w szkołach powszechnych, do których miałyby uczęszczać chłopcy i dziewczęta z różnych stanów. W takiej szkole dzieci na własnym przykładzie uczyłyby się, że społeczeństwo powinno być rządzone według sprawiedliwych zasad, a wolność obywatelska i prawa cywilne powinny obejmować wszystkich. Taki system wychowania pozwoliłby łatwo wykorzenić krzywdzące przesady i dyskryminację i wyrabiały postawy tolerancyjne, ucząc szacunku dla innych. Szkoła, zdaniem Wollstonecraft, ma przygotować uczniów do bycia obywatelami, chętnymi do wprowadzania zmian w prawodawstwie, które gwarantowałyby równość kobietom oraz mężczyznom; zmiany takie wymagają jednak zmian w mentalności, a ta jest możliwa za sprawą zmian w systemie edukacji²².

Podsumowując: obydwie angielskie myślicielki dostrzegają i jasno eksplikują bardzo współczesną myśl, mianowicie że to kultura odgrywa podstawową rolę w kształtowaniu osobowości. Obydwie wskazują na te elementy współczesnej im kultury, które niszczą inicjatywę kobiet, ich pragnienie wolności, powodując, że one same zgadzają się na role „niewolnic” podporządkowanych interesom mężów, dzieci i całej rodziny. Jednak obydwie, mimo wszystko, uznają, że rola matki jest najważniejszą i najważniejszą do spełnienia dla kobiety. To jeszcze nie czas, by docenić wartość uczestnictwa w kulturze i życiu społecznym kobiet, które przyczyniają się do poprawy dobrostanu społeczeństwa, dzięki temu, że są pełnoprawnymi obywatelkami, uzyskującymi satysfakcję również z powodu wykonywanego zawodu. Aktywność „tamtych” kobiet ograniczała się do określonych zadań: albo było to „ćwiczenie się w cnocie”, jak mówiła Mary Astell, albo rola światłej matki wychowującej swoje dzieci, która potrafi pokierować ich drogą życiową, jak postulowała Mary Wollstonecraft.

Bibliografia

- Arystoteles, *Fizjognomika*, *Fizjognomika*, L. Regner (tłum.), [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 4, PWN, Warszawa 1993.
- Arystoteles, *O rodzeniu się zwierząt*, Siwek P. (tłum.), [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 4, PWN, Warszawa 1993.
- Arystoteles, *Polityka*, Piotrowicz L. (tłum.), [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, PWN, Warszawa 1993.

²¹ Zob. M. Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*, s. 27; W. Gunther-Canada, *op. cit.*, s. 73–75; M. Ferguson, J. Todd, *op. cit.*, s. 65; B. Taylor, *op. cit.*, s. 76–84; Z. Żegnałek, *op. cit.*, rozdz. III.

²² Zob. M. Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*, s. 61.

- Astell M., *A Serious Proposal to the Ladies, Parts I and II*, Springborg P. (ed.), Pickering and Chatto, London 1997.
- Atherton M., *Cartesian Reason and Gendered Reason*, [w:] *A Mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity*, Antony L. M., Witt C. (eds.), Westview Press, Boulder and Oxford 1993, s. 19–34.
- Broad J., *Women Philosophers of the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Ferguson M., Todd J., *Mary Wollstonecraft*, Twayne Publisher, Boston 1984.
- Gunther-Canada W., *Mary Wollstonecraft's „Wild Wish”: Confounding Sex in the Discourse on Political Rights*, [w:] *Feminism interpretations of Mary Wollstonecraft*, Falco M. J. (ed.), The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1996, s. 61–83.
- Hill B., *The First English Feminist: Reflections Upon Marriage and Other Writings by Mary Astell*, St Martin's Press, New York 1986.
- Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*, T. Żeleński Boy (tłum.), PIW, Warszawa 1980.
- Krysiński M., *Mary Astell, uczennica Kartezjusza*, maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2008.
- Landes J. B., *Mary Does, Alice Doesn't: The Paradox of Female Reason in and for Feminist Theory*, [w:] *Mary Wollstonecraft and 200 Years of Feminism*, Yeo E. (ed.), Rivers Oram Press-Pandora Press, London–New York 2002, s. 42–62.
- Muller V. L., *What Can Liberals Learn from Mary Wollstonecraft?*, [w:] *Feminism interpretations of Mary Wollstonecraft*, Falco M. J. (ed.), The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1996, s. 103–121.
- Perry R., *The Celebrated Mary Astell: An Early English Feminist*, University of Chicago Press, Chicago 1987.
- Sowaal A., „Mary Astell”, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Zalta E. N. (ed.), Summer 2008 Edition, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2008/entries/davidson/>.
- Tomaselli S., „Mary Wollstonecraft”, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Zalta E. N. (ed.), Summer 2013 Edition, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wollstonecraft/>.
- Taylor B., *For the Love of God: Religion and Erotic Imagination in Wollstonecraft's Feminism*, [w:] *Mary Wollstonecraft and 200 Years of Feminisms*, Yeo A. (ed.), London–New York 1997 s. 1–21.
- Wollstonecraft M., *A Vindication of the Rights of Women*, [w:] *Political Writings: A Vindication of the Rights of Men, A Vindication of the Rights of Woman, An historical and Moral View of the French Revolution*, London-Oxford 1993–1994.
- Żegnałek Z., *Rozumność i wolność u Jana Jakuba Rousseau i Mary Wollstonecraft*, praca doktorska, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2011.

Biogram

Elżbieta Jung – Prof. dr hab. Uniwersytetu Łódzkiego w Instytucie Filozofii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UŁ; kierownik Katedry Historii Filozofii UŁ. Główne zainteresowania: filozofia i teologia średniowieczna, historia myśli kobiet, współczesny feminizm, historia i filozofia nauki. Autorka 150 publikacji naukowych w językach angielskim, francuskim, polskim i po łacinie.